

ДОСЛІДЖЕННЯ О. ОГЛОБЛИНИМ ВИРОБНИЦТВА ЗАЛІЗА НА ЗЕМЛЯХ ДРЕВЛЯН ПРАВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ

Олексій ТРАЧУК

orcid.org/0000-0003-3490-8626

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: oleksakolo@gmail.com

Анотація. Висвітлено становлення О. Оглоблина як науковця і організатора української науки, його діяльність у проведенні двох комплексних експедицій 1932–1936 рр. з дослідження родовищ залізної руди та виробництва заліза на землях Житомирського і Київського Полісся за часів Київської Русі та в період XVI–XIX ст. Дослідники спадщини вченого продовжують пошук в архівах України його неопублікованих праць, які досі актуальні для України.

Ключові слова: древляни, експедиція, виробництво, залізна руда, залізо.

Постановка проблеми. Перед молодим О. Оглоблиним у 20–30-ті роки XX ст. стояла грандіозна за історіографічними масштабами і хронологією проблема. Взявши за основу схему українського історичного процесу, створену М. Грушевським, він збирався дослідити історію господарської автономності України. Як пізніше пригадував науковець, він вже тоді цілком усвідомлював, що «українська історіографія XIX–XX ст. побудувала свою історичну схему, в основі якої була ідея самостійності України, на підвалинах етнічно-мовного і національно-політичного характеру. Натомість проблема економічної самостійності України, в її історичному розвитку, не була ані розв’язана, ані навіть науково поставлена. А без того ідея української самостійності, як науково-історична концепція, неначе була позбавлена міцного фундаменту, його конче треба було створити» [50, с. 27]. Ці слова він записав майже через 40 років, однак у його працях 1920-х років є державницька стратегія, яка стала підмурком тогочасної науково-академічної

діяльності О. Оглоблина та його учнів: «Основне завдання української історико-економічної науки – створити нову історичну схему господарського розвитку Східної Європи XIX ст.» [47, с. 19].

Одним із важливих напрямків господарського розвитку самостійної України, на погляд О. Оглоблина, була залізорудна промисловість, початки якої на Правобережному Поліссі сягають далеких часів родового ладу. Археологічні розкопки, пише у своїх «Нарисах» дослідник, «виявили тут, у межах так званої «Древлянської землі», існування стародавнього залізного виробництва: знайдено рештки горнів, шматки залізної руди, жужіль, знаряддя виробництва, нарешті – чимало залізних виробів. Контингент залізних речей, знайдених під час розкопів, свідчить про те, що ця галузь промисловості обслуговувала найрізноманітніші потреби господарства хатнього побуту. Так стверджують і дані лінгвістики. Від пізніших часів маємо й певні історичні вказівки про ковальство. Найдавніші підприємства залізорудної промисловості – то були невеличкі

сиродутні печі (горни), де з місцевої (болотної) залізної руди виплавлялося залізо, з якого, звичайно, тут же кували різні вироби» [75, спр. 94, арк. 134; 4, с. 119, 122–123].

Становлення О. Оглоблина як історика. Свою самостійну діяльність у студентські роки О. Оглоблин розпочав у київській економічній школі істориків М. Довнар-Запольського. Ця школа продовжувала традиції київської документальної школи В. Антоновича, прагнучи поглиблювати і розвивати територіальний принцип в історичних дослідженнях. О. Оглоблин суттєво коригував територіальний принцип в бік висвітлення господарської історії XV–XVII ст., цілеспрямовано опановуючи науку на семінарах П. Смирнова і академіка О. Шахматова [21, с. 54–55; 75, спр. 1, арк. 32].

Під керівництвом професора М. Довнар-Запольського здібний студент підготував роботу на тему «Спорные вопросы истории восточно-славянского расселения. Борьба за Днепр». Об'ємиста рукописна праця з варіантами тексту зберігається в ЦДАВО (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України) на 70 аркушах. О. Оглоблин доповідав її на засіданні історично-етнографічного гуртка при Київському університеті в липні 1919 р., а потім (1920–1921) доопрацював як статтю. Він досліджував ключові сторінки історії українського народу на етапі творення першої імперії – Київської Русі; роль новоутвореного полянського племені у підкоренні, за участю варягів, самоврядних древлян, сіверян і уличів; складні стосунки у IX–XI ст. древлян, полян, сіверян у боротьбі за дніпровий шлях – «із варяг у греки» та свою незалежність [75, спр. 248, арк. 2]. Про актуальність

досліджень цих відносин і на початку XXI ст. свідчать праці нинішніх авторитетних дослідників історії українського народу, славистів: В. Барана [10, с. 13–60; 12] та О. Моці [39; 40, 479–490].

Північною межею для древлян, на думку О. Оглоблина, «була річка Прип'ять, хоча окремі поселення дреговичів, як на це вказують дані археології, могли заходити і на південний берег річки. Барсов не вважає неможливими і більш північні поселення древлян» [75, спр. 248, арк. 42; 13, с. 128]. Західний кордон, пише О. Оглоблин, «не йшов далеко на захід від лінії Коростень-Овруч. Барсов вважає, що західний кордон древлян підходив до Турівської області, потім спускався на південь, паралельно Горині і Случі. Грушевський... визнає, що про західний кордон древлян можна говорити лише дуже проблематично, і немає нічого неймовірного в тому, що він досягав Стирі. Андріяшев вважає, що Погориння здавна було древлянською областю, але населення його було розріджене дулібами і утискуваними з півдня – уличами і тиверцями» [75, спр. 248, арк. 42; 13, с. 127].

Варязькі князі в боротьбі за «шлях із варяг у греки» повинні були подолати хозар, і вони це зробили. Поява династії Рюриковичів, вважає, як і О. Оглоблин, В. Баран, «на довгий період визначила шляхи розвитку всього східного слов'янства. Нові київські князі, спираючись на військові дружини, кістяком яких на початках були варяги, поступово, один за одним підпорядковують південно-східні племена і накладають на них данину. Непокірних проганяють з насиджених місць (уличів) або піддають повному розгрому (деревлян і прикарпатських хорватів). У період

стабільності (XI – 30-ті роки XII ст.) майже усі східнослов'янські племена опинилися в складі імперії Рюриковичів. Вже син Ігоря – Святослав – розгромив Хозарію. Київська Русь стала основною політичною і військовою потугою у Східній Європі. Київська Русь здійснювала переможні походи на Візантію» [11, с. 41]. Потрібно відмітити, що переможні походи на Візантію здійснювали і в V–VII ст. предки українців – анти та склавини [70, с. 38–49]. Київська Русь заключала з візантійськими імператорами вигідні торгові договори, встановлювала династичні стосунки з багатьма наймогутнішими королівськими родинами Європи [11, с. 41].

В офіційному життєписі О. Оглоблина зафіксовані віхи його кар'єрного просування протягом 1920-х – початку 1930-х років: викладач Київського робітничо-селянського університету та Київського вищого інституту народної освіти ім. М. Драгоманова, професор кафедри історії економічного побуту Київського археологічного інституту і Київського інституту народного господарства, декан факультету, завідувач Історичного кабінету ім. О. Лазаревського і голова Історичного семінару вищого типу при Київському інституті народної освіти, дійсний член Науково-дослідної кафедри історії української культури в Харкові та Секції історії народного господарства Інституту економіки та ін. Варто взяти до уваги, що науковий ступінь доктора історії української культури здобутий О. Оглоблиним у 26 років – 10.06.1926 р. [68, с. 77; 75, спр. 1, арк. 6–7].

О. Оглоблин постав в українській науці як дослідник народної – соціально-економічної та етнічної – історії. Відтак уже його перші дослідницькі стратегії

чітко формують авторські задуми: «Встановити послідовний хід розвитку української фабрично-заводської промисловості, виокремити головні моменти цього розвитку, схарактеризувати основні форми цієї промисловості» [47, с. 3]. Очевидно, Олександр Петрович вивчав праці В. Татищева, який в XVIII ст. першим звернув увагу на важливість та історичну роль ремесла [64, с. 531]. А також працю М. Арістова (1834–1882), уродженця м. Ніжина, згодом заслуженого професора й інспектора Ніжинського історико-філологічного інституту, професора Казанського, Варшавського та Харківського університетів, яка вийшла друком у Санкт-Петербурзі в 1866 р. і привернула увагу дослідників до такої важливої проблематики, як історія стародавнього залізодобувного і обробного виробництв [5].

При Українській академії наук (УАН) у середині 20-х років минулого століття була створена Комісія із вивчення соціально-економічної історії України XVIII–XIX ст. у зв'язку з історією революційної боротьби. Її керівником був академік Д. Багалій. Навколо цієї установи згуртувалось чимало молодих талановитих дослідників: О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, В. Романовський, М. Горбань, А. Козаченко та ін. Незважаючи на недовгий термін свого існування та тиск з боку компартійних органів, Комісія посіла чільне місце в українській науці та історіографії, а праці її членів продовжують зберігати свою актуальність і для сучасних науковців. У 1929 р. за згодою академіка Д. Багалія керівником Комісії було тимчасово призначено О. Оглоблина. Після смерті Багалія в 1932 р. Оглоблин залишився на цій посаді. Комісія розширила свою

діяльність, створивши нові відділення [68, с. 76].

Ступінь розробки проблеми. Визначенню конкретних завдань історичної науки, на погляд О. Оглоблина, «особливо допомогла відома ініціатива М. Горького, стверджена ухвалою ЦК ВКПб 10.X.1931 р., про організацію роботи над історією фабрик та заводів» [75, спр. 310, арк. 168]. Як наслідок – при УАН була створена Комісія. Робота Комісії, відзначає Олександр Петрович, велась у Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка у Києві (1931–1932), Всеукраїнському центральному архіві давніх актів у Києві (1932–1933) та Історико-археографічному інституті (1934). Одночасно під керівництвом О. Оглоблина виконувалася історико-археографічна, історико-музейна та історична робота. Історико-археографічна робота проводилася на основі архівного матеріалу Києва, Москви, Ленінграда, Житомира, Дніпропетровська та ін. Результатом цієї роботи «були два томи археографічного збірника (близько 30 друк. аркушів). Збірник характеризує розвиток залізорудної (і металургійної) промисловості Правобережного Полісся в XVI–XX (до 1901 р.) ст., також містить матеріал щодо знахідок залізної руди в Поліссі. Особливий інтерес представляють матеріали, що характеризують залізну промисловість Правобережного Полісся в XVI–XVIII ст., зібрані в Київському центральному архіві давніх актів, а також знайдені в Ленінграді матеріали експедиції берг-гауптмана Гельмана в Поліссі в 1824 р.» [45, с. 52].

Матеріали експедиції Ф. Гельмана, на погляд О. Оглоблина, становлять значний інтерес для геолога і особливо для історика. Він описав металургійне

виробництво на Поліссі в критичний період його існування. Цей опис відображає феодальну рудницьку промисловість, побудовані ще у XVIII ст. поміщицькі рудні в різних районах Полісся. Звіт Гельмана (142 арк.) складається зі вступу, двох частин (I – Геогностичний опис у Волинській і Київській губерніях; II – Опис залізних заводів, їх технологія, спосіб видобутку руд і засоби покращення вироблення заліза), всього 86 розділів і загальних висновків. Частину звіту (§§73–86) О. Оглоблін опублікував у 1939 р. у спеціальній статті про історію металургії першої половини XIX ст. на Правобережній Україні [46, с. 51; 34].

У 1932 р. з ініціативи О. Оглоблина Комісія направила експедицію з метою дослідження промисловості Правобережного Полісся в минулому та сучасності, яка працювала протягом 4 років, починаючи з 28 червня 1932 р. Крім основного завдання, очолювана Оглоблиним Комісія проводила й історико-етнографічні розшуки національних багатств, дослідивши майже 40 районів Правобережної України [68, с. 78].

В Україні на початку 1930-х років в історичних дослідженнях набула популярності тема розвитку місцевої промисловості у XVII–XIX ст. Металургія, скляне і фарфоро-фаянсове виробництво, виготовлення паперу, гончарство, виробництво поташу, деревного вугілля, смолокуріння займали важливе місце в зайнятості населення Полісся. Початком польового, на місцях колишнього виробництва, вивчення технологічних процесів і споруд, опитування колишніх майстрів або їхніх нащадків, збору інструментів стала Поліська експедиція, яка 1932 р. працювала на теренах Київщини і Житомирщини [56, с. 135].

Найповнішу інформацію як про результати роботи Поліської експедиції, так і щодо вивчення промислових об'єктів Правобережного Полісся містять рукописи праць О. Оглоблина: «Промисловість Правобережного Полісся в минулому і сучасному: науковий звіт експедиції за 1932 р.», «Металургія Правобережної України XVI–XIX ст.», «Історія рудництва і металургії на Правобережній Україні» та деяких інших [77, с. 86, 91]. Час для польових досліджень Поліської експедиції, пише О. Оглоблін, «яку я zorganizував 1932 року і якою керував, був надто обмежений і, будь-що-будь, мало сприятливий, за умовами праці були досить важкі, навіть небезпечні» [50, с. 13–14]. Крім керівника О. Оглоблина, вона складалася з шести наукових співробітників і аспірантів Всеукраїнського історичного музею (Б. Пилипенко – керівник польової групи, І. Бондар, Ф. Демидчук, Я. Граніт, Ф. Кольченко, М. Галущенко) та аспіранта-геолога із Інституту геології Г. Білецького [78, с. 404; 41, спр. 3, арк. 466]. Очевидно, в архіві Національного музею історії України та Інституті геології НАН України зберігаються звіти зазначених вище співробітників про результати їхньої роботи у Поліській експедиції 1932 р.

У часи Київської Русі визначним технічним і соціально-економічним явищем для залізорудної промисловості, відзначає О. Оглоблін, було застосування водних двигунів. Використання енергетичної сили води в древлян, волинян, сіверян та інших слов'янських племен Полісся припадає на XII ст. Але назви «рудники» (рудокопи), «Рудники» (поселення рудокопів) і т. п., що зустрічаються в актах другої половини XV ст.,

безперечно, свідчать про існування залізорудної промисловості [75, спр. 94, арк. 134; 7, с. 6].

Надто повільний розвиток сільсько-го господарства, яке здебільшого мало споживчий характер, бурхливі умови життя на українсько-татарському степовому пограниччі тощо – все це, на думку О. Оглоблина, гальмувало розвиток залізорудної промисловості. Лише у XVI ст., коли починають розвиватися місто і міське ремесло на древлянській землі, феодальне господарство України вперше вийшло на широкі шляхи міжнародного торгу, коли, починаючи з другої половини XVI ст., продукти сільського господарства України, здобуті шляхом посилення феодального визиску «підданської» праці селянства (за допомогою колоніального наступу феодальної Польщі), рухалися через Гданськ до Західної Європи, розпочинається швидкий зріст рудництва, і саме в XVI ст. знаходимо перші певні документальні дані про існування рудень на Поліссі [45, с. 52; 75, спр. 94, арк. 135].

У другій половині XVIII ст. на землях древлян і сіверян дослідники виявили велику кількість рудень. Найбільше їх нарахував М. Бунге «у повітах: Житомирському (47 рудень) – по р. Тетереву і його притоках до впадіння в нього р. Кам'янки, по р. Ірші і її притоках, і по верхів'ях р. Уж; в Овруцькому (62 рудні) – по р. Жереvu і р. Уборті; по притоках рік Случі і Горині – у північній частині Ровенського повіту (22 рудні). Із Волинської губернії смуга, займана рудами (23ч рудні), переходить в губернію Київську, у повіти: Радомисльський (40 рудень) – по рр. Ірші і Тетереву в північну частину Київського (5 рудень), потім поширюється по північно-західній

частині сіверян Чернігівської губернії, по повітах: Чернігівському (3 рудні), Городненському (8 рудень), Суразькому (9 рудень), Мглинському (4 рудні) і Новозибківському (3 рудні) та інших (6 рудень). Разом у Волинській, Київській та Чернігівській губерніях – 253 рудні» [19, с. 2–3].

За ононімами, пов'язаними з виробництвом крицевого заліза, за дослідженнями О. Філюка, літописні древляни займають площу близько 40 тис. км², – Житомирську область, значну частину Київської та незначну Хмельницької областей, басейн правих приток річки Прип'яті – Случі, Ствиги, Уборті, Ужа, Тетерева до Київського водосховища. У древлян зафіксовано найбільшу насиченість – 1 залізоробний ононім на 298 кв. км [74, с. 56].

Смуга, багата на залізну руду, в західній частині України охоплювала майже всю Волинську губернію літописних волинян і древлян, за винятком південно-західної частини, що межує з Галичиною. Надто багаті на болотну руду північна і східна частини Волинської губернії (нинішня Житомирщина). Ці ж місця багаті й лісом, в яких дуб і сосна є основними породами [71, с. 78; 60, с. 463]. З цього приводу О. Оглобин писав, що в XIX ст. не часто зустрінеш в Поліссі маетки, де б не залягала залізна руда, яку б не використовували для власних потреб [46, с. 61]. Тут слід вказати на важливі підсумки геологічної роботи Всеукраїнської академії наук, Науково-дослідного інституту геології (академік П. Тутковський) [72; 73] та Житомирського державного музею (дослідження професора С. Бельського) [14; 15; 16], які використував О. Оглобин.

На древлянських землях виявлені

бурі залізняки двох різновидів: лимоніт і болотна руда. Житомирські бурі залізняки до 1894 р. експлуатувалися і надходили на невеликі заводи-кузні. Авторитетний геолог С. Бельський слушно зауважує: «Незважаючи на час кількох століть, протягом яких проводився видобуток руди, її було вилучено незначну кількість у порівнянні з її запасами, які продовжують залишатися в родовищах, а крім того, більшість родовищ і не зачеплено розробкою. Суттєвою різницею між лимонітами і болотними рудами є, по-перше, генетична, а по-друге, і якісна. Лимоніти утворилися з кристалічних гірських порід, збагачених на магнетити і залізо. Залягають вони переважно на плато... Болотні руди залягають по лугах і болотах. В лимоніті вміст заліза від 49 до 56%, а в болотних рудах – від 32 до 40%» [17, с. 6].

Польова робота експедиції О. Оглобина 1932 р. складалася із 4 рейдів на Північну Київщину та Житомирщину: I – Бородянський, Іванківський та Димерський (нині Вишгородський) райони, де було обстежено 26 пунктів; II – Бородянський, Малинський, Володарський (нині Хорошівський), частково Радомишльський, колишні Розважівський та Потіївський райони, де було обстежено 58 пунктів; об'єднаний III–IV рейд – Житомирський, Чуднівський, Баранівський, Полонський, Славуцький, Чорнобильський, Хабенський (нині Поліський), колишні Троянівський та Барашівський райони, де обстежено 26 пунктів. Крім того, були окремі виїзди до Малинського району та Коростишева. Всього було відвідано 112 пунктів, де обстежено 119 колишніх і діючих промислових об'єктів: 64 рудні, 42 фарфоро-фаянсові заводи і склоробні гуті,

кілька суконних підприємств і папірень [69, с. 450–451; 41, спр. 3, арк. 18–19]. Були нанесені на карти основні родовища заліза та місця розташування старих рудень, гут, папірень, буд, тартаків, смолокурень, гамарень; записували спогади старожилів тощо. Були обстежені 90 родовищ руд і 2 діючих металургійних підприємства (Дениші та Малин) [75, спр. 244, арк. 170, спр. 310, арк. 220].

Поліська експедиція 1932 р., на погляд В. Тимошенка, «була унікальним явищем в історії української науки, синтетично поєднавши дослідження істориків, етнографів, археологів, геологів. Її учасники доклали всіх зусиль, щоб дослідити та зберегти археологічні та історичні пам'ятки Полісся, незважаючи на обмежене фінансування їх роботи» [69, с. 454; 45, с. 53].

У науковому архіві Інституту археології НАНУ зберігається короткий підсумковий звіт експедиції 1932 р. Він має 41 сторінку і містить лише загальні дані – карта маршруту експедиції та 12 фото. Цей звіт до архіву в 1935 р. передав О. Оглоблин разом з іншими матеріалами, які було використано для підготовки експедиції до древлянського краю в 1936 р. Нещодавно, відзначає Л. Чміль, в двох архівах вдалося віднайти значну частину документів цієї експедиції. Хоча основним предметом зацікавлень О. Оглоблина була чорна металургія, обстежувалися також інші галузі промисловості XVII–XIX ст.: гутництво, фарфоро-фаянсове, паперове та суконне виробництва [77, с. 85]. А в науковому архіві Інституту історії України НАНУ зберігаються дві справи текстових матеріалів праці та звіту О. Оглоблина [42, спр. 220, арк. 489].

Найбільше матеріалів експедиції

1932 р. (близько 60 справ) зберігається у ЦДАВО України, фонд № 3561, а всього тут знаходиться понад 380 справ, які об'єднують різні матеріали О. Оглоблина. Серед них, крім матеріалів, що стосуються експедиції, як слушно зауважує Л. Чміль, є інформація про промислові підприємства Правобережного Полісся XVII–XIX ст. [77, с. 86; 75, спр. 98, 113, 310, 312, 317–319]. У вересні 1932 р. у Житомирі, пише О. Оглоблин (справа 211 фонду), за результатами експедиції відбулася наукова конференція за участю представників обласного відділу освіти та низки дослідних установ [75, спр. 211, арк. 170]. На основі вивчення багатьох документів дослідник прийшов до слушного висновку, що «в XVII–XVIII ст. Правобережне Полісся було основним центром залізорудної промисловості Правобережної України» [69, с. 454; 75, спр. 211, арк. 3].

Зібраний науковий матеріал згодом був ілюстрований учасником експедиції – етнографом Б. Пилипенком. Мета, поставлена перед експедицією, була досягнута, а узагальнений і опрацьований матеріал дав можливість досліднику зробити важливий для України висновок про доцільність побудови залізорудної металургійної бази в Житомирській, Київській та частково у Вінницькій областях [21, с. 95].

За матеріалами експедиції, пише Олександр Петрович, були підготовлені історіографічні «Очерки истории фабрик и заводов Правобережного Полесья», де представлена історія понад 100 промислових підприємств Полісся (з них близько 60 залізорудних і металургійних заводів). Складено також картотеку рудень Правобережного Полісся (близько 500 підприємств). На підставі всіх цих

матеріалів проводилася історична робота О. Оглоблиним, який закінчував на той час (1935) рукопис монографії «История железорудной и металлургической промышленности Правобережной Украины» [45, с. 52–53].

Сталінські репресії українських науковців. Експедиція 1936 р. Жорна сталінських репресій не оминули О. Оглоблина. Він змушений був пережити арешт (вченому висунули звинувачення у «протаскуванні українського націоналізму в наукову роботу», але звільнили за нестачею доказів) та принизливу процедуру «спокнути» уявних академічних «гріхів» [69, с. 453]. Ця процедура передбачала: «самовикриття» і зречення «помилкових» концепцій і поглядів, публічну «самокритику» власних, звісно, «ворожих» або «чужих» праць у світлі «пролетарсько-селянської» етики, показову й енергійну участь у боротьбі за чистоту партійно-класових принципів та поширення марксистсько-ленінської методології. «Чим вище стояв у науці той чи інший український учений, – зазначав О. Оглоблин, – тим витонченішою й рафінованішою була його «критика й самокритика». На сесії Ради ВУАН 28.11.1931 р. О. Оглоблин виступив з публічною заявою про визнання «своїх науково-політичних помилок», які пояснював соціальним походженням і вихованням у традиціях, властивих «клясі буржуазній» [68, с. 79].

Страшний для України 1933 рік приніс і непередбачувані наслідки. Маховик голодомору та репресій все відчутніше позначався на житті українського народу. У кожній більш-менш дієвій справі вбачався саботаж та контрреволюція. Під тортурами співробітник О. Оглоблина Б. Пилипенко засвідчив перед

каральними органами Поліську експедицію як «акт збирання по навколишнім селам антирадянського матеріалу» [21, с. 201–211], а дослідник-сексот Г. Бахметьев-Білоцерківський зобразив навіть цілу контрреволюційну групу професора О. Оглоблина, записавши до неї його найближчих учнів К. Антиповича та Д. Бованенка [21, с. 219; 59, арк. 53].

Н. Полонська-Василенко у своїй статті, присвяченій репресованим українським науковцям, називає 11 істориків та дослідників з гуманітарних питань на еміграції, які протягом 1920–1930 рр. працювали в системі ВУАН: В. Гришко, В. Дубровський, В. Козловська, П. Курінний, О. Оглоблин, Н. Кордиш-Головко, В. Міяковський, Л. Окіншевич, С. Підгайний, Н. Полонська-Василенко, К. Штепа [58, с. 173; 29, с. 63–69]. Це покоління українських інтелектуалів історик С. Підгайний слушно назвав «недостріляні» [52, с. 262]. На щастя, події 1931–1933 рр. не викреслили О. Оглоблина з наукового процесу. У 1934 р. після скасування соціально-економічного відділу ВУАН він продовжив археографічні студії в Історико-археографічному інституті. Паралельно з цією роботою О. Оглоблин у 1932–1934 рр. виконував обов'язки директора Київського архіву стародавніх актів [75, спр. 244, арк. 129].

У листопаді 1933 р. Поліська експедиція під керівництвом О. Оглоблина в м. Коростишеві продовжила свою роботу для дослідження суконної та паперової промисловості [42, спр. 220, арк. 176–182]. За 1933–1934 рр. матеріали Поліської експедиції 1932–1933 рр. були систематизовані. У 1935 р. з ініціативи О. Оглоблина Інститут історії матеріальної культури УАН (далі – ІІМК) розпочав планову науково-дослідну

роботу над матеріалами експедиції. В першу чергу було намічено опрацювати матеріали, що стосуються історії металургії на Поліссі (історія промисловості й промислової техніки). У зв'язку з цим керівництву ПМК було запропоновано організувати історико-археологічні дослідження рудниць, а також провести хіміко-технологічні дослідження речових матеріалів експедиції 1932 р. [42, спр. 220, арк. 25]. Ця пропозиція О. Оглоблина була підтримана учасником експедиції 1936 р. Т. Мовчанівським і в результаті в ПМК створили спеціальний історико-археологічний відділ, куди залучалися фахівці різних галузей: геологи, біологи, хіміки та ін. При цьому відділі організували науково-дослідну лабораторію, що мала обладнання для проведення мікроскопічних та хіміко-технологічних досліджень археологічних матеріалів [18, с. 128].

Основна робота О. Оглоблина як голови сектору історії техніки ПМК (1935–1937), зазначає І. Верба, зводилася до наукового керівництва Поліською експедицією і проведення археологічних розкопок, зокрема городища в с. Городськ під Коростишєвом. Вчений очолював історично-архівну бригаду [21, с. 227; 75, спр. 277, арк. 63]. Дослідник спирався на літописне оповідання 1257 р. про каральну експедицію кн. Шварна Даниловича проти «людей татарських» у «Городеську» та інших городках на р. Тетерів [21, с. 228; 50, с. 48–49].

Як занотував Олександр Петрович, йому «спало на думку поставити питання про застосування археологічної методи для дослідження пам'яток т. зв. «пізньофеодальної» доби (себто XVI–XVIII ст.), зокрема численних рудниць (і гутищ), які тоді мене цікавили... На

мою пропозицію вирішено було організувати влітку 1936 року археологічні дослідження на Коростишівщині, водночас на городищі княжої доби в с. Городську й на місцях старої рудні XVI–XVIII ст. і доменного заводу кінця XVIII – початку XIX ст. біля с. Рудні-Городецької та в її околицях» [21, с. 229].

Співкерівник археологічної частини Поліської експедиції О. Оглоблина В. Телічко в 1936 р. у своїй статті записав: «Інститут історії матеріальної культури Академії Наук УРСР організував велику комплексну історико-технічну та археологічну експедицію по дослідженню історії дофеодальної і феодальної металургії заліза, що існувала протягом тисячі років (IX–XIX ст.) на території Правобережного і Лівобережного Полісся» [66, с. 43]. Метою історико-технічної («Поліської») експедиції був пошук, польове дослідження залишків і виявлення масштабів видобування й обробки заліза на Правобережному Поліссі у пізньофеодальну та капіталістичну добу з перспективою їхнього відновлення [55, с. 13].

В ПМК О. Оглоблин заявив як перспективну тему «Залізорудна та металургійна промисловість Правобережної України XVI–XIX ст.» (20 др. арк.), уклав угоду із сектором музеїв, заповідників охорони пам'яток культури та краєзнавства Київського відділу народної освіти на опрацювання теми «Історико-етнографічні матеріали по київському Поліссю» (5 др. арк.) [21, с. 227].

3 липня 1935 р. по липень 1937 р. О. Оглоблин працював старшим науковим співробітником ПМК і керував Поліською експедицією. Несподівано надійшов наказ про звільнення його з роботи. Як пояснювалося в цьому

документі, О. Оглоблина було звільнено буцімто за те, що він у зазначений термін не подав планову роботу й саботував окремі розпорядження адміністрації інституту. Майже шість місяців науковець вимушений був звертатися до вищих інстанцій, щоб захистити своє чесне ім'я, аж поки 9 лютого 1938 р. народний суд не виправдав його [75, спр. 244, арк. 129].

У результаті роботи Історико-технічної експедиції, відзначає авторитетний дослідник давньої металургії С. Паньков, В. Телічко підготував до друку монографічне видання та нарис про Поліську експедицію 1936 р., які, на жаль, не побачили світ (зберігаються в архіві Інституту археології НАНУ), але й до цього часу вони, на погляд С. Панькова, «є найвагомішими розвідками з історії чорної металургії Правобережної України відповідного періоду» [55, с. 13; 65].

Окрім О. Оглоблина і В. Телічка, в експедиції 1936 р. брали участь: історик В. Петров, фотограф В. Маслов, археолог Т. Мовчанівський, етнограф Л. Шевченко, асистенти Ф. Лучицький та В. Гончаров [21, с. 228–229]. В. Гончаров про городище Городськ на р. Тетерів пише, що воно розташоване на пагорбі Червона Гора – на місці сучасного села Городське. На городищі в IX–X ст. одночасно функціонували десятки сиродутних горнів древлян [24, с. 182–186; 28, с. 59]. Про велику кількість горнів свідчать близько 100 металургійних сопел, знайдених М. Макаревичем під час розкопок 1939 р. на Червоній Горі, які зберігаються у Національному музеї історії України [26, с. 58–59; 35, с. 173].

Археологи Городської експедиції, висловив слушну думку І. Верба, «віднайшли залишки ранньофеодального городища XII–XIII ст. і ствердили

літописну звітку». До того ж науковці відкрили тут і пізньотрипільський град [21, с. 229]. В. Петров у 1936 р. під час розвідки в районі Городська виявив пізньотрипільське поселення [57, с. 339–382], на наш погляд, можливих предків древлян [6, с. 223]. У дослідженні цієї пам'ятки також брали участь Ю. Кричевський у 1937 р. [32, с. 390–433], М. Макаревич – 1939–1940 рр. [35, с. 173] та М. Шмаглій – 1966 р. [79, с. 15–37].

Біля с. Городське, відзначає В. Телічко, Поліською експедицією 1936 р. розкопувалися три городища. Одне городище, розташоване на стику двох річок – Тетерева та невеличкого, тепер майже пересохлого струмка, – являє собою руїни давнього, відзначеного літописом під 1257 р., міста «Городеска». Цей «Городеск» існував у X–XIII ст. і, як оповідає літопис, був знищений у 1257 р. під час війни з татарами за потетерівські міста і землі [66, с. 44]. Друге городище в Городську розташоване на великому пагорбі на схід від першого, воно, на думку В. Телічка, цікаве знахідками племен двох культур: древлянської XI–XIII ст. і трипільської 4000–3000 рр. до нашої ери. Обстеження третього городища, розташованого посередині між першим і другим, дало можливість встановити в рові, який оточував городище, наявність у минулому різних майстерень, що виготовляли залізо і залізні вироби [66, с. 45–46].

Наступний учасник експедиції Т. Мовчанівський у 1929–1935 рр. проводив розкопки Райковецького городища древлян у Бердичівському районі Житомирського Полісся [38, с. 83–94]. В експедиції 1936 р. Т. Мовчанівський вивчав городище в с. Городськ [41, спр. 4, арк. 2]. Розвідкою було встановлено, що болотяною рудою Рудня Городська

забезпечувалася із родовища біля с. Туровець [33, с. 218; 41, спр. 1, арк. 15–23]. Руда добувалася в 1,5 км на схід, в болотистій місцевості. Були розвідані околиці сіл Войташівка, Харитонівка, Глибочок, Смолівка, Грабівка Коростишівського, Пінезевичі Малинського районів та м. Малин [33, с. 218; 41, спр. 15]. Про городища біля с. Городськ Т. Мовчанівський пише: «Городища 2 і 3 біля с. Городськ... займають зручне в стратегічному відношенні положення на високих виступах берегового плато р. Тетерів. У нижній частині культурного шару містяться матеріали пізнього етапу трипільської культури та епохи бронзи, у верхній – нечисленні знахідки середньовічного періоду... Поблизу від цих двох городищ розташовані ще три. Одне з них – городище 1 частково досліджено. Можливо, що всі п'ять городищ над р. Тетерів і його притоках становили свого часу одну систему, або гніздо патріархальних родових поселень» [33, с. 222; 41, спр. 14, арк. 28].

Під час дослідження Райковецького городища Т. Мовчанівським було виявлено залишки ливарного горна XI ст., а також знайдені тисячі залізних речей, які наочно доводять, що виробництво заліза і ковальство багато століть були провідними галузями у древлянських племен [37, с. 155–159]. Він підготував монографію «Раннефеодальное Райковецькое городище XI–XIII вв.» (15 др. арк.), яку доповнив матеріалами розкопок 1934–1935 рр. У 1937 р. монографія автором була здана до друку, але потім виключена з видавничого плану ІМК, бо 17.02.1938 р. Т. Мовчанівський був заарештований і розстріляний сталінським режимом у травні того ж року [33, с. 217; 44, с. 213].

В. Гончаров, під авторством учасника райковецької експедиції, в 1950 р. монографію Т. Мовчанівського опублікував під назвою «Райковецькое городище», оскільки, на думку Т. Латухи, «ім'я Т. Мовчанівського в той час все ще було під заборонаю» [33, с. 217]. У зазначеній монографії знаходимо, що територія, яку займали племена древлян, волинян, сіверян, а пізніше давньоруські князівства, була багата на залізну руду, яка забезпечувала металургів і ковалів літописних племен місцевою сировиною. Поклади залізних руд на Поліссі загалом і Чернігівщині зокрема обумовили видобуток кричного заліза аж до середини XIX ст. [25, с. 78].

О. Оглоблин під час роботи в ІМК (пізніше – Інститут археології НАНУ) передав до його архіву етнографічну та геологічну частини матеріалів експедиції 1932 р. на тимчасове зберігання [77, с. 85]. Крім того, після завершення Поліської експедиції 1936 р. він передав три томи щоденників, 220 фото, 140 креслень, карт і малюнків. Сам О. Оглоблин писав, що бачив їх там ще 1943 р. [77, с. 86; 61, с. 207]. На архівні справи № 3 і № 8 Поліської експедиції 1936 р. у статті про металургію Полісся у 1955 р. посилається дослідник української чорної металургії П. Гнип [23, с. 55–58; 41, спр. 3; 8]. У Городську експедиція, відзначає П. Гнип, «відкрила залишки сиродутних горнів для виробництва заліза. Поруч з городищем на берегах р. Тетерів і її малих притоків виявлено поклади залізної болотної руди. У Рудні-Городській (2 км від городища) у XVII ст. з цієї руди виробляли залізо» [22, с. 76].

Втрата матеріалів експедиції 1936 р. Більшість матеріалів експедиції О. Оглоблина 31 січня 1958 р. було

безпідставно передано із наукового архіву Інституту археології НАНУ до Інституту теплоенергетики АН УРСР. В акті передачі було записано: «Мы, нижеподписавшиеся, составили настоящий акт о передаче Институтом археологии АН УССР Отделу истории техники Института теплоэнергетики АН УССР следующих материалов: 1. Материалы по Полесской экспедиции 1936 г. 36 папок; 2. Рукописные материалы по истории техники 13 папок; 3. Карточные фотографии – 1 папка». Разом 50 папок. Документ підписали вчений секретар ІА АН УРСР Р. Виєзжев та завідуючий відділом історії техніки Ю. Анісімов. Акт затвердив директор Інституту археології С. Бібіков [61, с. 201–212]. Очевидно, Ю. Анісімов раніше із публікацій довідався про важливі матеріали Поліської експедиції О. Оглоблина і в січні 1958 р. зумів заволодіти величезними напрацюваннями її колективу.

Пошуки автором цієї статті та співробітниками Інституту археології НАНУ, де працював Ю. Анісімов до переведення його 25.01.1963 р. в Інститут історії НАН України, переданих 50 папок (лист від 05.02.2019 №12т/25-6) не мали успіху. Пошуки в архіві Інституту історії на даному етапі теж не дали позитивних результатів. Разом з тим у 1970 р. у статті «Нарис ...» Ю. Анісімов вперше згадує про отриманий ним із Інституту археології НАНУ звіт Поліської експедиції О. Оглоблина, але не вказує № архівної справи [1, с. 88].

У 1979 р. Ю. Анісімов в авторефераті дисертації, очевидно, на основі анекдотичних в Інституті археології НАНУ матеріалів Поліської експедиції О. Оглоблина 1936 р., зокрема зниклої архівної справи № 86, запише: «На Правобережном

Полесье в конце первой половины XVII в., как видно из имеющихся документов (підкреслення наше. – О. Т.), было не менее 80–90 металлургических предприятий нового типа – руден, расположенных по рекам и их притокам, поблизости от залежей болотных руд» [3, с. 88]. Ці «имеющиеся» в Ю. Анісімова «документы» 80–90 рудень «нового типа» до 1932 р. були зібрані О. Оглоблиним в архівах Києва, Москви, Ленінграда, Житомира і анкетовані учасниками експедиції. На той час картотека залізорудних родовищ О. Оглоблина включала близько 6000 номерів, зібрано близько 100 хімічних аналізів залізних руд [48, с. 139]. Ю. Анісімов, гірничий інженер за освітою, який в 50-ті роки прибув у Київ із Ленінграда, використавши напрацювання двох комплексних експедицій, в Інституті історії НАНУ у 1979 р. захистив докторську дисертацію, але так і не вказав, де зберігалися отримані ним матеріали Поліської експедиції.

З посібника М. Стрішенця 1991 р. «Історія залізобудівних промислів України» довідуємося про матеріали експедиції О. Оглоблина: «В архіві сектору історії природознавства і техніки Центру з вивчення науково-технічного потенціалу та історії науки АН УРСР містяться головним чином дані про рудні України та розміщення покладів залізних болотних руд, їх різновиди, пошуки руд і техніку їх видобування (Поліська експедиція, справи № 1, 22, 25). Матеріали архіву дають найбільш повні відомості про технічне обладнання рудень, принцип роботи кричного механізованого молота, горнових повітрорудних міхів та ін., про технологічний процес одержання заліза, про зовнішній вигляд рудень, їх розташування, кількість тощо» [62, с. 5]. Крім

того, М. Стрішенець повідомив автору, що в 70–80-ті роки архів знаходився у бібліотеці Центру на вул. Воровського, 22. Він кілька разів відвідував цей архів, попередньо отримуючи спеціальний дозвіл у завідувача сектору історії техніки і природознавства Інституту історії АН УРСР академіка Й. Штокаля, а завідувала архівом та бібліотекою Л. Матвєєва.

У 1986 р. відділ історії техніки і природознавства Інституту історії АН УРСР було приєднано до Центру досліджень науково-технічного потенціалу АН УРСР. Отже, пошуки матеріалів експедиції О. Оглоблина мають бути продовжені в Центрі, який нині носить назву «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України», куди з ініціативи членів новоствореного осередку Українського історичного товариства ім. О. Оглоблина було направлено чергове звернення Інституту археології НАН України (лист № 125/01-9-997 від 28.11.2019 р.).

Про окремі справи зниклих 50 папок матеріалів комплексної Поліської експедиції О. Оглоблина у виданій в 2019 р. колективній монографії, посилаючись на сайт Центру, знову згадує М. Стрішенець та його колеги О. Павлова і К. Павлов: «В архіві Центру по вивченню науково-технічного потенціалу та історії науки НАН України (Поліська експедиція, справи 1, 22, 25) поміщаються повідомлення про технічне обладнання рудень України, про розташування покладів болотних залізних руд, їх пошуках і способах добування...» [63, с. 21]. Але, як нам повідомили в Інституті досліджень науково-технічного потенціалу, архіву в їх структурі немає (вірогідно, архів був ліквідований в 1986 році). На їхньому

сайті справи Поліської експедиції теж відсутні. Разом з тим пошук триває.

Рукописи О. Оглоблина у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). На основі матеріалів експедицій О. Оглоблиним у період до 1941 р. було написано кілька праць, більшість з яких залишилася неопублікованою. Частина цих робіт у вигляді рукописів та чернеток знаходиться у фонді 3561 ЦДАВО [77, с. 85; 75, спр. 87]. До їх редагування О. Оглоблин повернувся в 1940 р. на новому місці роботи – в Інституті історії України [21, с. 230], де він працював старшим науковим співробітником з липня 1937 р. по липень 1941 р. Підготовлені до друку праці, в яких О. Оглоблин широко використовував матеріали експедицій на Правобережне Полісся, так і не побачив світ. Лише частина їх знайшла відображення у статті вченого в журналі «Архіви України» [48, с. 137].

Архівний фонд О. Оглоблина в ЦДАВО, на слушну думку Л. Чміль, було сформовано із матеріалів, залишених Олександром Петровичем після його від'їзду в 1943 р. Вірогідно, цінні матеріали вчений вивіз за кордон, і, можливо, вони зберігаються в архівах діаспори у США. Також невідома доля матеріальних речей, здобутих експедицією. Не виключено, що вони могли зберегтися в київських музеях, адже були передані до Всеукраїнського історичного музею після закінчення роботи експедиції [77, с. 86; 42, спр. 220, арк. 17–25].

У 1943 р. з наступом Червоної армії О. Оглоблин переїхав до Львова. Тут він відразу включився в роботу історичної секції напівлегального Наукового товариства ім. Шевченка. Влітку 1944 р.

історик перебрався до Праги, де викладав в Українському вільному університеті, а після його відродження в Мюнхені наприкінці 1945 р. отримав посаду професора [68, с. 80]. В еміграції О. Оглоблин у 1948 р. надрукував про металургію один із розділів підготовленої ще в довоєнний період монографії [53, с. 129–142]. До теми металургійної топоніміки сіверян Лівобережної України та українських територій колишніх козацьких полків Курщини та Воронежчини, загарбаних Росією, Олександр Петрович у 1962 р. звертається в окремій статті [49, с. 430; 9, с. 4–10].

У 1951 р. вчений переїхав до США, де заснував і очолив низку товариств, насамперед Українське геральдичне й генеалогічне товариство (1963) та Українське історичне товариство (1965) [68, с.ч 80; 27, с. 30–37]. 1960–1970-ті роки позначилися для О. Оглоблина новим витком у розбудові історичної науки в США. Довгий час він головував у Науковій раді Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського (Філадельфія), а впродовж 1960–1977 рр. працював науковим консультантом для докторантів з історії України в Українському науковому інституті Гарвардського університету. З 1970 р. О. Оглоблин був президентом Української вільної академії наук у США [68, с. 80; 54, с. 40–43].

У 1936 р. під фактичним керівництвом О. Оглоблина була проведена експедиція з дослідження історії древлянської металургії, що існувала протягом IX–XIX ст. на території Правобережного Полісся. На жаль, результати експедиції 1936 р. (50 папок) досі не виявлені, але рукопис співкерівника експедиції В. Телічка після тривалих пошуків був знайдений працівниками архіву Інституту

археології НАНУ [67] і готується учасниками нинішнього проекту «Матеріальні й духовні втрати населення Українського Полісся...» НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка до друку.

Матеріали роботи експедиції готувалися О. Оглоблиним до друку, очевидно, на їх основі було написано кілька праць, як-от: «Матеріали до історії промисловості Правобережного Полісся», «Нарис історії залізорудної і металургійної промисловості на Правобережному Поліссі», «Рудництво на Правобережному Поліссі в кінці XVIII ст.», «Промышленность Правобережного Полесья (Труды экспедиции 1932 г.)», «Очерки истории фабрик и заводов Правобережного Полесья». Однак в умовах сталінського режиму, коли О. Оглоблин став неблагонадійним, годі було й мріяти про їх видання.

Вченим було запропоновано видання збірника під назвою «Металургія Правобережної України XVI–XIX ст.» [42, спр. 220, арк. 25], але його перед війною 1941 р. не вдалося завершити (зберігається в ЦДАВО). П'ять років цю роботу до друку готує Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України (Г. Папакін та І. Яворська).

Висновки. Отже, О. Оглоблину вдалося опублікувати лише незначну частину досліджень у вітчизняних журналах, а в повоєнний період – у виданнях Наукового товариства ім. Шевченка за кордоном. Поставлена перед експедицією мета була досягнута; опрацьований і узагальнений матеріал дав можливість вченому зробити важливий і для сучасної України висновок про доцільність побудови залізобудовної металургійної бази у Київській, Житомирській та

частково Вінницькій областях. О. Оглоблин науково поставив і поступово розв'язував проблему економічної самостійності України в її історичному контексті господарського розвитку, підготував фундамент для науково-історичної концепції інноваційної ідеї української самостійності. Одним із важливих напрямків господарського розвитку самостійної України він вважав залізорудну промисловість, початки якої на землі літописних древлян сягають далеких часів родового ладу.

О. Оглоблиним була створена нова історична схема господарського розвитку самостійної України в XVI–XIX ст. Для цього було зібрано, систематизовано і вивчено величезний новий матеріал із виробництва заліза і наново досліджено уже відомий. У межах літописних древлян виявлено існування стародавнього залізного виробництва.

Протягом століть видобутку криці була вилучена незначна кількість руди порівняно із запасами, які продовжують залишатися в родовищах. Крім того, більшість родовищ і не зачеплено розробкою. Один із учасників експедиції О. Оглоблина 1936 р. Т. Мовчанівський висловив важливу думку, що територія, яку займали племена древлян, волинян, сіверян, а пізніше давньоруські князівства, була багата на залізну руду, яка забезпечувала ковалів літописних племен – давніх українців місцевою сировиною. Поклади залізних руд на Поліссі обумовили плавлення кричного заліза, що застосовувалося аж до середини XIX ст. і сьогодні зберігає інтерес для економіки місцевих громад.

Останнім часом дослідниками спадщини О. Оглоблина виявлено в архівах України значний перелік його

неопублікованих праць, які досі актуальні і важливі для України. На наш погляд, науковці різних спеціальностей НАН України (археографи, історики, краєзнавці, археологи, етнографи, геологи, українознавці, історики науки та всі зацікавлені) могли поступово підготувати рукописи і видати «Вибрані твори Олександра Оглоблина» у кількох томах.

Нині дослідження промисловості древлянського краю, розпочаті з ініціативи О. Оглоблина ще в першій половині XX ст., продовжують експедиції й один із відділів Інституту археології НАН України. Зокрема, дослідники стурбовано і, можливо, занадто категорично повідомляють, що в результаті активної фази російсько-української війни у березні 2022 р. російські загарбники тимчасово окупували північ Київської області та частину територій кількох громад у Житомирській області. Мінування, обстріли і бойові зіткнення призвели до засмічення тисяч квадратних кілометрів площі Правобережного Полісся вибухонебезпечними предметами, руйнування відомих і невідомих археологічних пам'яток. Частина зазначеної території внаслідок війни на десятиліття залишатиметься небезпечною для археологічного вивчення і стане доступною для польових досліджень тільки прийдешньому поколінню науковців [56, с. 146].

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов, Ю. А. История изучения и использования железорудной базы Украины (1861–1917): автореф. дисс. д-ра ист. наук: 07.00.02. Киев, 1979. 25 с.
2. Анисимов, Ю. А. История изучения и использования железорудной базы Украины (1861–1917): дисс. ... д-ра ист. наук: 07.00.02. Киев, 1978. 481 с.

3. Анісімов, Ю. О. Нарис історії використання та вивчення родовищ залізних руд на Україні до 1861 р. *Нариси з історії природознавства і техніки*: зб. наук. праць. Київ, 1970. Вип. XI. С. 83–97.
4. Антонович, В. Б. Раскопки в стране древлян. *Труды IX Археологического съезда*. Санкт-Петербург, 1893. 20, I. II. С. 119–135.
5. Аристов, Н. *Промышленность Древней Руси*. Санкт-Петербург, 1866. 324 с.
6. *Археология Украинской ССР*: 3 т. Киев, 1985. Т. 1. 567 с.
7. *Архив Юго-Западной России*, ч. VII, т. II, ст. 6 (село Рудники коло Житомира, бл. 1471 р.).
8. *Архів Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України*: сайт. URL: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/steps/about/Pages/default.aspx>
9. Багалеї, Д. И. *Материалы для истории колонизации быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний въ XVI–XVIII ст.* Харьков, 1890. Т. II. С. 4–10.
10. Баран, В. Д. Походження слов'ян. *Давня історія України в трьох томах*. Київ, 2000. Т. 3. С. 13–60.
11. Баран, В. Д. Утворення Києво-Руської держави та етнокультурні процеси. *Археологічні студії*. Київ–Чернівці, 2000. Вип. 1. С. 25–43.
12. Баран, В. Д. *Слов'яни у первісності і ранньому середньовіччі*: збірник вибраних етнологічних праць. Київ, 2011. 108 с.
13. Барсов, Н. П. *Очерки русской исторической географии*. 2-е изд. Варшава, 1885. 269 с.
14. Бельский, С. В. К геологии Житомирского уезда Волынской губернии. *Тр. общества исследователей Волыни*. Житомир, 1910. Т. 2. (Архів Житомирського краєзнавчого музею).
15. Бельский, С. В. *Краткий определитель наиболее распространенных минералов и главнейших волыньских горных пород путем простейших испытаний по внешним признакам*. Житомир, 1919.
16. Бельский, С. В. *Геологичні досліді на Волині року 1928. Геологичні досліді на Волині рр. 1928–1929*. Житомир, 1930.
17. Бельский, С. В. *Геология и полезные ископаемые Житомирской области 1941 г.* (рукопис). *Фонди Житомирського обласного краєзнавчого музею*. Житомир, 1941.
18. Беляева, С. О., Калюк, О. П., Мовчанівський, Т. М. Сторінки наукової біографії (до 90-річчя з дня народження). *Археологія*. 1989. № 2. С. 125–130.
19. Бунге, Н. *Исследования о железной промышленности в губерниях Киевского учебного округа*. Киев, 1856. 93 с.
20. Верб, І. Зі спогадів Федора Павловича Шевченка про Олександра Оглобина та Наталю Полонську-Василенко. «Істину встановлює суд історії»: збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Київ, 2004. Т. 1. С. 138–140.
21. Верб, І. *Олександр Оглобин: життя і праця в Україні*. Київ, 1999. 383 с.
22. Гнип, П. І. Розвиток металургії на Україні в XVII і XVIII ст. *Нариси з історії техніки*. Київ, 1956. Вип. 3. С. 75–94.
23. Гнип, П. І. Чорна металургія Полісся. *Вісник АН УРСР*. 1955. № 3. С. 52–58.
24. Гончаров, В. К. Розкопки древнього Городська. *АП УРСР*. 1952. Т. III. С. 182–186.
25. Гончаров, В. К. *Райковецьке городище*. Киев, 1950. 149 с.
26. Грицик, Ю. Сопла з Городська в зібранні НМІУ. *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2017. № 2. С. 58–59.
27. Домбровський, О. Олександр Оглобин і Українське історичне товариство. *Український історик*. 1989. № 4. С. 30–37.
28. Древности Юго-Западного края: Раскопки в стране древлян В. Б. Антоновича. *МАР*. Санкт-Петербург, 1893. № 11.
29. *Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою* / ред. М. Овчаренко. Париж; Чикаго, 1962. 356 с.
30. *Історія Національної академії наук України. Документи і матеріали*. Кн. 1 (1934–1937), кн. 2 (1938–1941). Київ, 2003.
31. Колчин, Б. А. Черная металлургия

и металлообработка в древней Руси. МИА. 1953. № 32. 259 с.

32. Кричевський, Є. Ю. Поселення в Городську. (Розвідкові розкопки 1937 р.). *Трипільська культура*. Київ, 1940. Т. 1. С. 390–433.

33. Латуха, Т. И. Исследования Ф. Н. Мовчановского в Полесье (по документам Научного архива Института археологии НАН Украины). *Археологія і давня історія України*. 2013. Вип. 11. С. 215–223.

34. Ленинградский Центральный Архив народного хозяйства, фонд Горного департамента, дело II разряда, II отделения, II стола, 1824, № 8. «О посылке горного чиновника в Полесье».

35. Макаревич, М. Л. Раскопки древнерусских железоплавильных горнов IX–XI вв. в Городске. *КСИА АН УССР*. 1959. Вып. 8. С. 173–174.

36. Мезко-Оглоблин, О. Як большевики руйнували українську історичну науку. *Український історик*. 2000. Т. 37. № 1/3. С. 30–32.

37. Мовчанівський, Т. Райковецьке городище XI–XIII ст. *Наукові записки ПМК*. Київ, 1935. Кн. 5–6. С. 151–159.

38. Молчановский, Ф. Я. Обработка металла на Украине в XII–XIII вв. по материалам Райковецкого городища. *ПИДО*. 1934. Вып. 4. С. 83–94.

39. Моця, О. П. «Анти» – «руси» – «українці». *Формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V–XIX ст.* Київ, 2012. 215 с.

40. Моця, О. П. Етнічні процеси в IX–XI ст. *Давня історія України в трьох томах*. Київ, 2000. Т. 3. С. 479–490.

41. *Науковий архів Інституту археології НАНУ, ф. ПМК / Поліська експедиція 1936 р., спр. 3: 1932 р. Звіт експедиції для дослідження історії промисловості України*, 41 арк.

42. *Науковий архів Інституту історії України НАНУ*, Оглоблін О. П., оп. 2, спр. 129: Залізобробна і металургійна промисловість на Правобережній Україні, 489 арк.; оп. 3, спр. 220: Промисловість Правобережного

Полісся в минулому і сучасному: науковий звіт експедиції за 1932 р., 496 арк.

43. Сесія Ради ВУАН (28 листопада 1931 р.). *Пролетарська правда*. 1931. 1 грудня. С. 2.

44. Нестуля, О. О. Неспокій серця (Ф. М. Мовчанівський). *Репресоване краєзнавство (20–30-і роки)*. Київ–Хмельницький, 1991. С. 209–215.

45. Оглоблин, А. К вопросу об исследовании местных железорудных ресурсов Правобережного Полесья УССР. *Советское краеведение*. Москва, 1935. № 3–4. С. 51–53.

46. Оглоблин, А. П. К истории металлургии на Правобережной Украине в первой половине XIX ст. *Труды исторического факультета Киевского государственного университета им. Т. Г. Шевченко*. Киев, 1939. Т. 1. С. 41–69.

47. Оглоблин, А. П. *Очерки истории украинской фабрики: мануфактура в Гетманичине*. Киев, 1925. 270 с.

48. Оглоблин, О. До історії металургійної промисловості на Правобережній Україні. *Архіви України*. 1932. № 1–2. С. 137–151.

49. Оглоблин, О. Еволюція старого українського рудництва в світлі топоніміки. *Записки Товариства імені Шевченка*. Львів, 1962. Т. 169. С. 427–435.

50. Оглоблин, О. *Мій творчий шлях українського історика*. 36. на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / відп. ред. В. Омельченко. Нью-Йорк, 1977. С. 23–46.

51. Оглоблин, О. Про деякі загублені праці й видання Всеукраїнської академії наук у Києві. *Науковий збірник Української вільної академії наук в США (Нью-Йорк)*. 1953. Т. 2. 253 с.

52. Оглоблин, О. Семен Підгайний (1907–1965). *Студії з історії України: статті і джерельні матеріали* / за ред. Л. Винара. Нью-Йорк–Київ–Торонто, 1995. 262 с.

53. Оглоблин, О. Хмельниччина й залізобудна промисловість Правобережної України. *Записки НТШ*. Мюнхен, 1948. Т. 156. С. 129–142.

54. Омельченко, В. Проф. д-р Олександр Оглоблин. (Життя і діяльність). *Український історик*. 1989. № 4. С. 40–43.
55. Паньков, С. В. *Залізвидобувне і ковальське виробництво давньоруського Києва та його околиць*. Київ, 2012. 240 с.
56. Петраускас, А. В., Козюба, В. К., Тимошенко, В. І. Слідами Поліської експедиції 1932 р.: новітні обстеження рудень XVII–XIX ст. на Малинщині. *Археологія і давня історія України*. 2023. Вип. 3 (48). С. 135–147.
57. Петров, В. П. Поселення в Городську (розвідкові розкопки 1936 року). *Трипільська культура*. Київ, 1940. Т. I. С. 339–382.
58. Полонська-Василенко, Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків. *ЗНТШ*. Париж–Чикаго, 1962. Т. 173. 253 с.
59. Протокол допиту Г.М. Бахметьєва-Білоцерківського в архівно-слідчій справі В.М. Базилевича. *ЦДАГО*. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 66177. Арк. 53.
60. Скальковский, К. О горномъ промысле въ Западной России. *Горный журналъ*. Санкт-Петербург, 1864. № 3. С. 457–463.
61. Станиціна, Г. О., Виноградська, Л. І. Архівні документи про історію Поліської історико-технологічної експедиції 30-х років XX століття. *Археологія і давня історія України*. Київ, 2017. Вип. 4 (25): Дослідження археологічної спадщини Східної Волині. С. 206–208.
62. Стрішенець, М. М. *Історія залізобудовних промислів України*. Київ, 1991. 80 с.
63. Стрішенець, М.М., Павлова, О. М., Павлов, К. В. *Просте товарне виробництво і зародження мануфактур в Україні*: монографія. Луцьк, 2019. 292 с.
64. Татищев, В. Н. *История Российская*. Москва, 1768. Кн. 1, ч. 1. 352 с.
65. Телічко, В. П. *Рудни Правобережної України XVI–XIX ст.* Киев, 1937. НА ІА НАН України (рукопис).
66. Телічко, В. П. Поліська експедиція Інституту історії матеріальної культури. *Вісті УАН*. 1936. № 9. С. 43–52.
67. Телічко, В. П. *Металургія Правобережного Полісся XVI–XVIII ст.* Рукопис. Київ, 1937. Арх. № 1848.
68. Тимошенко, В. І. Дослідження історії металургійної промисловості Житомирщини О. П. Оглоблиним. *Житомирщина: Події і люди*. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Житомир, 22–23 вересня 2017 р.). Бердичів, 2017. С. 76–81.
69. Тимошенко, В. І. Всеукраїнська історико-економічна експедиція на Правобережне Полісся в 1932 р. Бердичівська земля як феномен розвитку європейської культури і мистецтва. *Велика Волинь*. Бердичів, 2019. С. 450–451.
70. Трачук, О. В. Особливості військового мистецтва проукраїнських племен антив і склавинів у протистоянні з Візантійською імперією (V–VII ст.). *Воєнно-історичний вісник*. 2024. № 4. С. 38–49.
71. Трачук, О. В. *Чорна металургія в соціально-економічному житті східних слов'ян на території України (друга половина V–X ст.)*. Київ, 2017. 308 с.
72. Тутковский, П. А. *Узбережжя ріки Жерева: геологічний та геоморфологічний опис*. Київ, 1925. 44 с.
73. Тутковский, П. А. *Узбережжя ріки Уборти: геологічний і геоморфологічний опис*. Київ, 1925. 223 с.
74. Філюк, О. В. *Добування заліза в південноруських землях IX–XIII ст.* Київ, 2012. 304 с.
75. *ЦДАВО*. Ф. 3561. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 134. Оглоблин О. П. Нарис історії залізобудовної і металургійної промисловості на Правобережному Поліссі.
76. *ЦДАГО*. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 49438. Арк. 23. Архівно-слідча справа Б. К. Пилипенка.
77. Чміль, Л. Пам'ятки Іванківщини XVII–XIX ст. у матеріалах експедиції 1932 р. *Наукові записки НІЕЗ «Переяслав»*. 2018. Вип. 14 (16). С. 85–94.
78. Чміль, Л. В., Шепель, Л. Ф. Нові дані про невідомі фаянсові заводи XIX ст. на Правобережному Поліссі: уривки з

праці О. П. Оглоблина «Промисловість Правобережного Полісся в минулому і сучасному (науковий звіт експедиції за 1932 р.)». *Археологія*. 2018. Вип. 4 (29). С. 403–413.

79. Шмаглій, М. М. Городсько-волинський варіант пізньотрипільської культури. *Археологія*. 1966. Т. XX. С. 15–37.

REFERENCES

1. Anisimov, Yu. (1979). *History of the Study and Use of the Iron Ore Base of Ukraine (1861–1917)*. [An abstract of thesis for Doctor of Sciences degree in History, specialty 07.00.02–history of the USSR]. Kyiv, 25 p. [in Ukr.]
2. Anisimov, Yu. (1978). *History of the Study and Use of the Iron Ore Base of Ukraine (1861–1917)* [A thesis for Doctor of Sciences degree in History]. Kyiv, 481 p. [in Ukr.] [in Ukr.]
3. Anisimov, Yu. (1970). *An Essay on the History of the Use and Study of Iron Ore Deposits in Ukraine before 1861. Essays on the History of Natural Science and Technology: A Collection of Scientific Works*. Kyiv, Vol. XI, pp. 83–97. [in Ukr.]
4. Antonovich, V. (1893). Excavations in the Country of the Drevlians. *Proceedings of the IX Archaeological Congress*. Saint Petersburg, 20, I. II, pp. 119–135. [in Rus.]
5. Aristov, N. (1866). *Industry of Ancient Rus*. Saint Petersburg, 324 p. [in Rus.]
6. *Archaeology of the Ukrainian SSR*. (1985). In 3 Vol. Kyiv, Vol. 1. 567 p. [in Ukr.]
7. *Archives of South-Western Russia*. (1471). Part VII, Vol. II, st. 6 (Village Rudnyky near Zhytomyr). [in Ukr.]
8. Archives of the G. M. Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies of the NAS of Ukraine. [online] *National Academy of Sciences*. Available at: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/steps/about/Pages/default.aspx>. [in Ukr.]
9. Bahalii, D. (1890). *Materials for the History of the Colonization of the Life of Kharkov and Part of Kursk and Voronezh Provinces in the XVI–XVIII Centuries*. Vol. II, Kharkov, pp. 4–10. [in Ukr.]
10. Baran, V. (2000). The Origin of the Slavs. *Ancient History of Ukraine in Three Volumes*. Kyiv, Vol. 3, pp. 13–60. [in Ukr.]
11. Baran, V. (2000). The Formation of the Kyivan Rus State and Ethnocultural Processes. *Arkheolohichni studii* (Archaeological Studies). Kyiv-Chernivtsi, Vol. 1, pp. 25–43. [in Ukr.]
12. Baran, V. (2011). *Slavs in Primitiveness and the Early Middle Ages: A Collection of Selected Ethnological Works*. Kyiv, 108 p. [in Ukr.]
13. Barsov, N. (1885). *Essays of Russian Historical Geography*, 2nd ed. Warsaw, 269 p. [in Pol.]
14. Belskyi, S. (1910). To the Geology of Zhytomyr Uyezd, Volyn Province. *Works of the Society of Researchers of Volyn*. Zhytomyr, Vol. 2. [in Ukr.]
15. Belskyi, S. (1919). *A Brief Identifier of the Most Common Minerals and the Main Rocks of Volyn by Means of Simple Tests Based on External Features*. Zhytomyr. [in Ukr.]
16. Belskyi, S. (1930). Geological Experiments in Volyn in 1928. *Geological Experiments in Volyn. 1928–1929*. Zhytomyr. [in Ukr.]
17. Belskyi, S. (1941). Geology and Minerals of Zhytomyr Region (A Manuscript). *Funds of the Zhytomyr Regional Museum of Local Lore*. Zhytomyr. [in Ukr.]
18. Beliaeva, S., Kaliuk, O., Movchanivskyi, T. (1989). Pages of Scientific Biography (to the 90th Anniversary of his Birth). *Arkheolohiia* (Archaeology), No. 2, pp. 125–130. [in Ukr.]
19. Bunge, N. (1856). *Studies on the Iron Industry in the Provinces of the Kiev Educational District*. Kiev, 93 p. [in Ukr.]
20. Verba, I. (2004). From the Memories of Fedir Pavlovych Shevchenko about Oleksandr Ohloblyn and Natalia Polonska-Vasylenko. “*The Court of History Reveals the Truth*”: Collection in Honor of Fedor Pavlovich Shevchenko. Vol. 1. Kyiv, pp. 138–140. [in Ukr.]
21. Verba, I. (1999). *Oleksandr Ohloblyn Life and Work in Ukraine*. Kyiv, 383 p. [in Ukr.]
22. Hnyp, P. (1956). The Development of Metallurgy in Ukraine in the 16th and 18th Centuries. *Narysy z istorii tekhniki* (Essays on

the History of Technics), Issue 3. Kyiv, pp. 75–94. [in Ukr.]

23. Hnypp, P. (1955). Ferrous Metallurgy of Polissya. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk USSR* (Bulletin of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR), No. 3, pp. 52–58. [in Ukr.]

24. Honcharov, V. (1952). Excavations of Ancient Gorodsk. *Arkheolohycheskye pamiatky USSR* (Archaeological Sites of the Ukrainian SSR), Vol. III, pp. 182–186. [in Ukr.]

25. Honcharov, V. (1950). *Raikovets Settlement*. Kyiv, 149 p. [in Ukr.]

26. Hrytsyk, Yu. (2017). Nozzles from Gorodsk in the Collection of the National Museum of History of Ukraine. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy* (Scientific Bulletin of the National Museum of History of Ukraine), No. 2, pp. 58–59. [in Ukr.]

27. Dombrovskiy, O. (1989). Oleksandr Ohloblyn and the Ukrainian Historical Society. *Ukrainskyi istoryk* (Ukrainian Historian), No. 4, p. 30–37. [in Ukr.]

28. Antiquities of the South-Western Territory: Excavations in the Land of the Drevlyans by V. B. Antonovich (1893). *MAR* (Materials on the Archaeology of Russia), No. 11. St. Petersburg. [in Rus.]

29. Ovcharenko, M., ed. (1962). *Collection in Honor of Ukrainian Scientists Destroyed by Bolshevik Moscow*. Paris; Chicago: [b.v.]. 356 p. [in Fra.]

30. *History of the National Academy of Sciences of Ukraine*. (2003). Vol. 1 (1934–1937), Vol. 2 (1938–1941). Documents and Materials. Kyiv. [in Ukr.]

31. Kolchyn, B. (1953). Black Metallurgy and Metalworking in Ancient Russia. *MIA* (Materials and Studies on the Archaeology of the USSR), No. 32, 259 p. [in Rus.]

32. Krychevskiy, Ye. (1940). Settlement in Gorodsk (Exploration Excavations in 1937). *Trypilska kultura* (Trypillya Culture), Vol. I. Kyiv, pp. 390–433. [in Ukr.]

33. Latukha, T. (2013). Studies of F. N. Movchanovskiy in Polesie (based on Documents from the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National

Academy of Sciences of Ukraine). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy* (Archaeology and Ancient History of Ukraine), Vol. 11, pp. 215–223. [in Ukr.]

34. *Leningrad Central Archive of the People's Economy, Fund of the Mining Department*, Case of the 2nd Category, 2nd Department, 2nd Table, 1824, No. 8. “About the Parcel of the Mining Official in Polesie”. [in Rus.]

35. Makarevych, M. (1959). Excavations of Ancient Russian Iron Smelting Furnaces of the 9th–11th Centuries in Gorodsk. *KSIA Academy of Sciences of the Ukrainian SSR* (Brief Communications of Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the USSR), Issue 8, pp. 173–174. [in Ukr.]

36. Mezko-Ohloblyn, O. (2000). How the Bolsheviks Destroyed Ukrainian Historical Science. *Ukrainskyi istoryk* (Ukrainian Historian), Vol. 37, No. 1/3, pp. 30–32. [in Ukr.]

37. Movchanivskiy, T. (1935). Raikovets Settlement of the 11th–13th Centuries. *Naukovi zapysky Instytutu istorii materialnoi kultury* (Scientific Notes of the Institute of History of Material Culture), Book 5–6. Kyiv, pp. 151–159. [in Ukr.]

38. Movchanivskiy, T. (1934). Metalworking in Ukraine in the XII–XIII Centuries Based on the Materials of the Raikovets Settlement. *PHPS* (Problems of History of Pre-Capitalistic Societies), Issue 4, pp. 83–94. [in Ukr.]

39. Motsia, O. (2012). “Anti” – “Rus” – “Ukrainians”. *Identity Formation Among the Slavs of Southern Eastern Europe in the 5th–19th Centuries*. Kyiv, 215 p. [in Ukr.]

40. Motsia, O. (2000). Ethnic Processes in the 9th–11th Centuries. *Ancient History of Ukraine in Three Volumes*. Kyiv, Vol. 3, pp. 479–490. [in Ukr.]

41. *Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, fund of the Institute of History of Material Culture*. (1932). Polissia Expedition of 1936, Case 3: Report of the Expedition for Studying the History of the Industry of Ukraine, 41 Sheets. [in Ukr.]

42. *Scientific Archive of the Institute of*

History of Ukraine of the National Academy of Sciences. O. P. Ohloblyn, Descr. 2, Case 129: "Iron and Metallurgical Industry on Right-Bank Ukraine", 489 Sheets; Descr. 3, Case 220: Industry of Right-Bank Polissia in the Past and Present: Scientific Report of the Expedition for 1932, 496 Sheets. [in Ukr.]

43. Session of the Council of the All-Ukrainian Academy of Sciences (November 28, 1931). (1931). *Proletarskaya Pravda*. December 1, p. 2. [in Ukr.]

44. Nestulia, O. (1991). Anxiety of the Heart (F.M. Movchanivskyi). *Repressed Local History (1920-1930s)*. Kyiv-Khmelnytskyi, pp. 209–215. [in Ukr.]

45. Ohloblin, A. (1935). To the Issue of the Study of Local Iron Ore Resources of Right-Bank Polesie of the Ukrainian SSR. *Soviet Local History*. III-IV. Moscow, pp. 51–53. [in Ukr.]

46. Ohloblin, A. (1939). To the History of Metallurgy in Right Bank Ukraine in the First Half of the 19th Century. *Proceedings of the Faculty of History of Kyiv State*. University named after T. G. Shevchenko. Kyiv, Vol. 1, pp. 41–69. [in Ukr.]

47. Ohloblin, A. (1925). *Essays on the History of the Ukrainian Factory: Manufactory in the Hetmanate*. Kyiv, 270 p. [in Ukr.]

48. Ohloblyn, O. (1932). To the History of the Metallurgical Industry in Right-Bank Ukraine. *Arhivy Ukrainy* (Archives of Ukraine), No. 1–2, pp. 137–151. [in Ukr.]

49. Ohloblyn, O. (1962). *The Evolution of old Ukrainian Mining in the Light of Toponymy*. *Notes of Shevchenko Scientific Society*. Lviv, Vol. 169., pp. 427–435. [in Ukr.]

50. Ohloblyn, O. (1977). *My Creative Path of the Ukrainian Historian*. Collection in honor of prof. Dr. Oleksandr Ohloblyn. New York, pp. 23–46. [in Ukr.]

51. Ohloblyn, O. (1953). On Some Lost Works and Publications of the All-Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv. *Scientific Collection of the Ukrainian Free Academy of Sciences in the USA (New York)*, Vol. 2, 253 p. [in Ukr.]

52. Ohloblyn, O. (1995). Semen Pidhainyi (1907–1965). Ohloblyn O. *Studies in the History*

of Ukraine: Articles and Source Materials. Vinar. New York–Kyiv–Toronto, 262 p. [in Ukr.]

53. Ohloblyn, O. (1948). Khmelnytsk region and the Iron Ore Industry of Right-Bank Ukraine. *Zapysky NTS* (Notes of Shevchenko Scientific Society). Munich, Vol. 156, pp. 129–142. [in Deu.]

54. Omelchenko, V. (1989). Prof. Dr. Oleksandr Ohloblyn (Life and Activities). *Ukrainskyi istoryk* (Ukrainian Historian), No. 4, pp. 40–43. [in Ukr.]

55. Pankov, S. (2012). *Iron Mining and Blacksmithing of Ancient Rus Kyiv and its Surroundings*. Kyiv, 240 p. [in Ukr.]

56. Petrauskas, A., Koziuba, V., Tymoshenko, V. (2023). In the Footsteps of the Polissia Expedition of 1932: the Latest Surveys of the Autumn of the 17th–19th Centuries in the Malyn Region. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy* (Archaeology and Ancient History of Ukraine), Vol. 3 (48), pp. 135–147. [in Ukr.]

57. Petrov, V. (1940). Settlement in Gorodsk (Exploratory Excavations of 1936). *Trypillya Culture*. T. I. Kyiv, pp. 339–382. [in Ukr.]

58. Polonska-Vasylenko, N. (1962). Historical Science in Ukraine during the Soviet Era and the Fate of Historians. *Zapysky NTS* (Notes of Shevchenko Scientific Society). Paris–Chicago, Vol. 173, 253 p. [in Fra.]

59. Protocol of Interrogation of H.M. Bakhmetiev-Bilotserkiivskyi in the Archival and Investigative Case of V. M. Bazylevich. *Central State Archives of Public Organizations of Ukraine*. Fund 263, Descr. 1, Case 66177, Sheet 53). [in Ukr.]

60. Skalkovskiy, K. (1864). On Mining in Western Russia. *Hornyi zhurnal* (Mountain Journal), No. 3. St. Petersburg, pp. 457–463. [in Rus.]

61. Stanitsyna, H., Vinogradska, L. (2017). Archival Documents on the History of the Polissya Historical and Technological Expedition of the 1930s of the 1920th. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy* (Archaeology and Ancient History of Ukraine), Issue 4 (25): Research of the Archaeological

- Heritage of Eastern Volyn. Kyiv, pp. 206–208. [in Ukr.]
62. Strishenets, M. (1991). *History of Iron-Working Industries of Ukraine*. Kyiv, 80 p. [in Ukr.]
63. Strishenets, M., Pavlova, O., Pavlov K. (2019). *Simple Commodity Production and the Emergence of Manufactories in Ukraine: A Monograph*. Lutsk, 292 p. [in Ukr.]
64. Tatishchev, V. (1768). *History of Russia*. Book I, Part 1, Moscow, 352 p. [in Rus.]
65. Telichko, V. (1937). *Ore Mines of Right-Bank Ukraine 16th–19th Centuries*. Kyiv, Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Manuscript). [in Ukr.]
66. Telichko, V. (1936). Polissia Expedition of the Institute of the History of Material Culture. *Visti UAN* (News of Ukrainian Academy of Sciences), No. 9, pp. 43–52. [in Ukr.]
67. Telichko, V. (1937). *Metallurgy of Right-Bank Polissya 16th–18th Centuries*. Kyiv, (Manuscript), Archive No. 1848. [in Ukr.]
68. Tymoshenko, V. (2017). Research into the History of the Metallurgical Industry of the Zhytomyr Region by O. P. Ohloblyn. *Zhytomyr region: Events and People*. Materials of the All-Ukrainian Scientific and Local History Conference (Zhytomyr, September 22–23, 2017). Berdychiv, pp. 76–81. [in Ukr.]
69. Tymoshenko, V. (2019). All-Ukrainian Historical and Economic Expedition to Right-bank Polissya in 1932. Berdychiv Land as a Phenomenon of the Development of European Culture and Art. Scientific Collection "Great Volyn". Berdychiv, pp. 450–451. [in Ukr.]
70. Trachuk, O. (2024). Peculiarities of the Military Art of the Pro-Ukrainian Tribes of the Antes and Slavines in the Confrontation with the Byzantine Empire (5th–7th Centuries). *Voienno-istorychnyi visnyk* (Military-Historical Bulletin), No. 4, pp. 38–49. [in Ukr.]
71. Trachuk, O. (2017). *Ferrous Metallurgy in the Socio-Economic Life of the Eastern Slavs on the Territory of Ukraine (Second Half of the 5th–10th Centuries)*. Kyiv, 308 p. [in Ukr.]
72. Tutkovskiy, P. (1925). *The Banks of the Zhereva River: Geological and Geomorphological Description*. Kyiv. 44 p. [in Ukr.]
73. Tutkovskiy, P. (1925). *The Banks of the Uborta River: Geological and Geomorphological Description*. Kyiv. 223 p. [in Ukr.]
74. Filiuk, O. (2012). *Iron Mining in the Southern Russian Lands of the 9th–13th Centuries*. Kyiv. 304 p. [in Ukr.]
75. *Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine*. Fund № 3561, Descr. 1, Case № 94, Page 134. Ohloblyn, O. Essay on the History of the Iron Ore and Metallurgical Industry in the Right-Bank Polissia. [in Ukr.]
76. *Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine*. Fund 263, Descr. 1, Case 49438, Page 23. Archival and Investigative File of B. K. Pylypenko. [in Ukr.]
77. Chmil, L. (2018). Monuments of Ivankivshchyna of the 17th–19th Centuries in the Materials of the 1932 Expedition. *Naukovi zapysky NIEZ "Pereiaslav"* (Scientific Notes of National Historical and Ethnographic Reserve "Pereiaslav"), Issue 14 (16), pp. 85–94. [in Ukr.]
78. Chmil, L., Shepel, L. (2018). New Data on Unknown Faience Factories of the 19th Century in Right-Bank Polissia: Selections from the Work of O. P. Ohloblyn "Industry of Right-Bank Polissia in the Past and Present (Scientific Report of the Expedition for 1932)". *Arkheolohiia* (Archaeology), Issue 4 (29), pp. 403–413. [in Ukr.]
79. Shmahlii, M. (1966). The Gorodsko-Volynsky Variant of the Late Trypillia Culture. *Arkheolohiia* (Archaeology), Vol. XX, pp. 15–37. [in Ukr.]

Summary

IRON PRODUCTION RESEARCH BY O. OHLOBLYN
ON THE DREVLIAN LANDS OF RIGHT-BANK POLISSIA

Oleksii TRACHUK

orcid.org/0000-0003-3490-8626

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: oleksakolo@gmail.com

Relevance of the research. O. Ohloblyn scientifically posed and tried to solve the problem of economic independence of Ukraine in its historical economic development. He considered the iron ore industry, the beginnings of which in Right-Bank Polissia (the land of the annalistic Drevlians) date back to the distant times of the tribal system, to be one of the important areas of development. Having headed in 1929 the Commission for the Study of the Socio-Economic History of Ukraine of the 18th–19th Centuries, O. Ohloblyn gathered many young talented researchers, and unique comprehensive expeditions were conducted in 1932–1936. The expedition of 1932 explored the monuments of the northern Kyiv and Zhytomyr regions (and partly Vinnytsia). Under the actual leadership of O. Ohloblyn, in 1936 the next expedition was conducted to study the history of Drevlian metallurgy, which existed during the 9th–19th centuries on the territory of Right-Bank Polissia. The materials of the expedition were prepared for publication in full, apparently O. Ohloblyn wrote several works based on them. However, in conditions when the scientist became unreliable in the eyes of the Stalinist regime, it was impossible to even dream of their publication. Unfortunately, partly the results of the 1936 expedition (50 folders) due to numerous reorganizations of scientific institutions of the NASU system have not yet been found.

The purpose of this article is to verify the conclusion of O. Ohloblyn about the importance and feasibility of building an iron-making base in the Polissia region.

Conclusions. The scientist created a new historical scheme of the economic development of independent Ukraine in the 16th–19th centuries. A huge amount of new material on iron production was collected for this purpose, systematized and studied, and the already known was re-examined. The territory was rich in iron ore, which provided blacksmiths of the annalistic tribes with local raw materials. Over the centuries of mining, an insignificant amount of ore was extracted compared to its reserves, most of the deposits were not affected by development. Brown iron ores were discovered of two varieties: limonite and swamp ore. Iron ore deposits in Polissia led to the smelting of malleable iron, which was used until the middle of the 19th century, and today interest to the economy of local communities is remained. In recent years, researchers of the scientist's heritage have discovered in the archives of Ukraine a significant list of his unpublished works, which are still relevant and important for Ukraine.

Keywords: Drevlians, expedition, production, iron ore, iron.